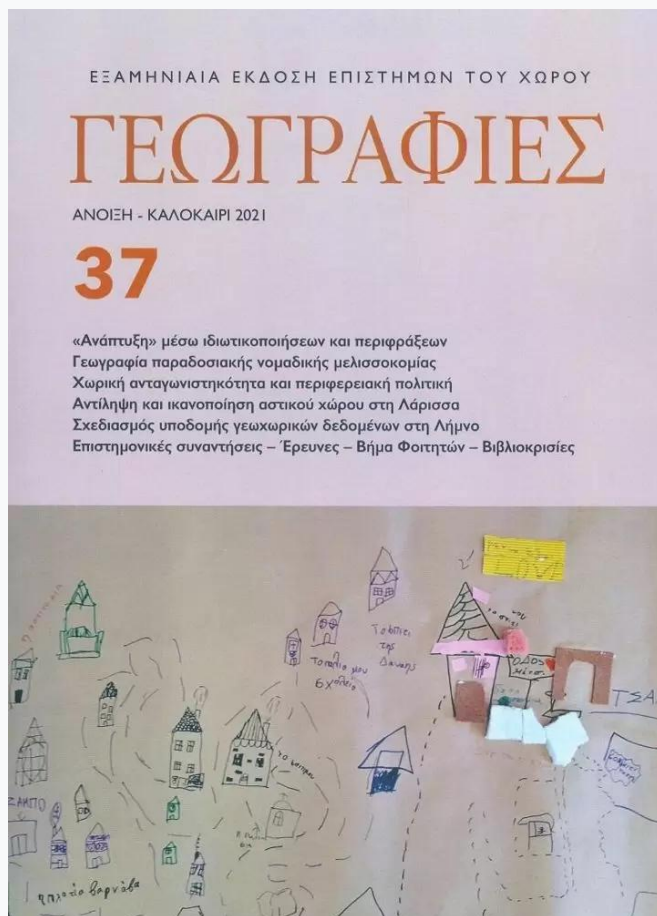

Γεωγραφίες

Αρ. 37 (2021)

Γεωγραφίες, Τεύχος 37, 2021

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

-

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΧΡΥΣΗΣ ΒΙΖΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΠΡΟΝΟΜΙΟΥΧΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ, «ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΗ ΕΞΑΡΣΗ» ΚΑΙ ΧΩΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ¹

Θανάσης Τυροβολάς

Τοποθετούμενη στην ευρύτερη βιβλιογραφία της κριτικής γεωγραφίας, η παρούσα περίληψη αποτελεί μια συνοπτική παρουσίαση της διπλωματικής εργασίας,² η οποία εστιάζει στις αγορές ακίνητης περιουσίας που συνδέονται με άδειες διαμονής υπηκόων τρίτων χωρών, γνωστές και ως «Golden Visa». Αν και οι προεκτάσεις των «Golden Visa» είναι πολύ σημαντικές τόσο σε πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό αλλά και νομικό επίπεδο και έχουν προκαλέσει έντονο διάλογο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΕΕ) και εντός των χωρών εφαρμογής τους,³ τα διαθέσιμα στοιχεία είναι ελλιπή. Συλλέγοντας πρωτογενή και δευτερογενή δεδομένα μέσω συνεντεύξεων με πληροφοριοδότες-κλειδιά, άντληση υλικού από το διαδίκτυο και συμμετοχική παρατήρηση σε εκδηλώσεις και ημερίδες σχετικά με το θέμα, η εργασία προσπάθησε να ιχνηλατήσει ένα σχεδόν αχαρτογράφητο τομέα, αναδεικνύοντας σημαντικές πτυχές της πολιτικής αυτής που παραμένουν άγνωστες στο ελληνικό συγκείμενο.

Θεωρητικό μέρος

Ο πρώτος άξονας του θεωρητικού μέρους περιλαμβάνει τις προβληματικές οι οποίες αναπτύχθηκαν γύρω από το φαινόμενο που χαρακτηρίστηκε ως «αγορά της ιθαγένειας» (citizenship market). Προβληματικές που ενισχύθηκαν λόγω της ιδιαίτερης νομικής και πολιτικής αρχιτεκτονικής της ΕΕ σύμφωνα με την οποία η άδεια διαμονής ή/και η απονομή ιθαγένειας σε ένα ευρωπαϊκό κράτος συνδέονται με μια σειρά από δικαιώματα που επεκτείνονται σε όλη την ΕΕ, όπως ελεύθερη μετακίνηση, δικαίωμα ψήφου στις ευρωεκλογές και προστασία από τα προξενεία άλλων χωρών της ΕΕ (Dzankic, 2018· Economist, 2018).

Με βάση την παραδοχή ότι η ιθαγένεια είναι δικαίωμα (Arendt, 2004), αναπτύχθηκε έντονη κριτική τόσο από τον ακαδημαϊκό χώρο όσο και από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς ενάντια στην εμπορευματοποίηση (commodification, commercialization) της ιθαγένειας (Aneesh και Wolover, 2017· Tanasoca, 2016· Shachar, 2017· Parker, 2017· Dzankic, 2015· Johnston, 2013· Mavelli, 2018· Spiro, 2018). Εμπορευματοποίηση της ιθαγένειας σημαίνει ότι το περιεχόμενο και τα κριτήρια προσβασιμότητας σε αυτήν άλλαξαν και προσανατολίστηκαν στην αγορά (Shachar, 2017). Δημιουργώντας πακέτα «ευέλκτων ιθαγενειών» ή «ελαφρών ιθαγενειών» (citizenship light) (Joppke, 2010: 29) ενισχύεται μια ομορτοπιστική

¹ Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Γεωγραφίας, Επιβλέπων Α. Παπαδόπουλος, καθηγητής, κατάθεση Απρίλης 2020.

στάση των «διαεθνικών ελίτ» που στόχο έχει την αξιοποίηση ευκαιριών για «συσσώρευση διά της υφαρπαγής» (Harvey, 2010α) ανάλογα με τις πολιτικοοικονομικές συγκυρίες. Η εξαγορά της ιθαγένειας, και άρα η εξαγορά της συμμετοχής των επενδυτών στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας, οδηγεί σε μια επικράτηση της αγοραίας λογικής στο ιδεώδες της ιθαγένειας που ενισχύει τη σύνδεση μεταξύ πλούτου και προνομίων και θέτει σε κίνδυνο την ίδια την έννοια της ιθαγένειας (Shachar και Hirschl, 2014· Scherrer και Thirion, 2018· Ong, 2005).

Ο δεύτερος άξονας αφορά τη μετακίνηση και το δικαίωμα σε αυτήν (right to mobility). Η δυνατότητα μετακίνησης σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο (privileged mobility) αποτελεί τον πιο ισχυρό παράγοντα διαστρωμάτωσης/κατηγοριοποίησης (Bauman, 1998) και ένα κεφάλαιο το οποίο όταν αξιοποιείται μπορεί να αποφέρει σημαντικά οφέλη σε όσους/ες έχουν το εν λόγω προνόμιο. Αυτό το προνόμιο τους δίνει ευκαιρίες για συσσώρευση κεφαλαίων πέρα από τα στενά γεωγραφικά όρια της αρχικής τους ιθαγένειας (Ong, 2005). Γεγονός το οποίο ενισχύει αυτό που ο Castels αναφέρει ως ιεραρχικοποίηση του δικαιώματος στη μετανάστευση/μετακίνηση (2007), στηλιτεύοντας έτσι τη διαφορετική αντιμετώπιση των πλουσίων και των φτωχών στο θέμα της μετανάστευσης/μετακίνησης (Owen, 2018). Επί της ουσίας, τα προγράμματα αυτά επιτρέπουν σε πλούσιους/ες και στα νοικοκυριά τους να διατηρήσουν διαεθνικές ζωές σε έναν κόσμο όπου το κεφάλαιο διασχίζει τα σύνορα με μεγαλύτερη ευκολία απ' ό,τι οι πολίτες. Δημιουργούν αυτό που η Barbulescu ονομάζει παγκόσμιους διαδρόμους κινητικότητας (global mobility corridors) (2018), οι οποίοι καθιστούν πιο εμφανείς και εντείνουν τις ανισότητες μεταξύ των διαφορετι-

κών γεωγραφικών ελευθεριών (Χατζημιάλης και Βαΐου, 2012).

Ευρωπαϊκή Κριτική

Καθώς τα προγράμματα «Golden Visa» επηρεάζουν την ΕΕ και τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, υπήρξαν παρεμβάσεις των ευρωπαϊκών θεσμών με σημαντικότερη τη γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής η οποία παροτρύνει τα κράτη μέλη να τερματίσουν όλα τα προγράμματα απόκτησης ιθαγένειας ή άδειας διαμονής. Πιο συγκεκριμένα, υπογραμμίζει την έλλειψη διαφάνειας, τα φαινόμενα διαφθοράς, φοροαποφυγής και ξεπλύματος χρήματος, καθώς και τα σοβαρά ερωτήματα γύρω από θέματα διακυβέρνησης των σχημάτων αυτών. Παράλληλα, αναφορά γίνεται και σε άλλους κοινωνικοπολιτικούς κινδύνους, όπως ο πληθωρισμός που παρατηρείται στις αγορές ακίνητης περιουσίας, καθώς επίσης η όξυνση της διακριτικής μεταχείρισης μεταξύ κατηγοριών μεταναστών (European Economic and Social Committee, 2019). Όλες οι ευρωπαϊκές παρεμβάσεις συγκλίνουν στο ότι οι κίνδυνοι δεν μπορούν να αντισταθμίσουν τα όποια πιθανά οικονομικά οφέλη, καθώς η γνωστοποίηση σκανδάλων φοροδιαφυγής ενισχύει την πολιτική και ηθική υποβάθμιση των ευρωπαϊκών θεσμών και τη μακροπρόθεσμα απονομιμοποίησή τους στα μάτια των πολιτών (Scherrer και Thirion, 2018· Johnston, 2013).

Το Ελληνικό Πρόγραμμα

Το πρόγραμμα «Golden Visa» δημιουργήθηκε στην Ελλάδα το 2013 και ήδη από το 2017 μέχρι και 2019 γνώρισε σημαντική άνθηση.⁴ Οι παράγοντες που βοήθησαν στην ελκυστικότητα του προγράμματος θα μπορού-

σαν να κατηγοριοποιηθούν σε 4 κατηγορίες: α) εξωτερικές μεταβλητές έξω από την επιρροή του προγράμματος (π.χ., επιβράδυνση κινεζικής οικονομίας, πραξικόπημα στην Τουρκία και πολιτική αστάθεια στη Μ. Ανατολή), β) ενδογενή πλεονεκτήματα της Ελλάδας λόγω της γεωγραφίας/ιστορίας/πολιτισμού της, γ) ελκυστικότητα στη βάση των πτυχών του προγράμματος (π.χ., πολύ χαμηλή τιμή – 250.000, δυνατότητα της μης παρουσίας στην Ελλάδα, διάρκεια του προγράμματος στα 5 χρόνια με δυνατότητα απεριόριστων ανανεώσεων όσο υπάρχει η ακίνητη περιουσία στην ιδιοκτησία, δυνατότητα αγοράς πολλαπλών περιουσιών για να συμπληρωθεί το ελάχιστο ποσό, καθώς και δυνατότητα έκδοσης άδειας διαμονής και για τους ανιόντες και κατιόντες συγγενείς) και δ) σε συγκυριακούς παράγοντες που έχουν να κάνουν με το χωρο-χρονικό συγκείμενο (π.χ., πολιτική σταθερότητα μετά το 2016, χαμηλές τιμές στην αγορά λόγω οικονομικής κρίσης και υψηλές αποδόσεις ενοικίασης). Δείτε παρακάτω τον Πίνακα των αδειών διαμονής ανά έτος που ενσωματώνει δεδομένα μέχρι 30.11.2019.

Στο παρακάτω γράφημα παρουσιάζονται οι 10 επικρατέστερες εθνικότητες, με τις Κίνα, Ρωσία και Τουρκία να αποτελούν τις πολυπληθέστερες με πάνω από 80% στο σύνολο των επενδυτών.⁵ Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήχθη, τα άτομα που προσελκύονται από το πρόγραμμα «Golden Visa» είναι άτομα υψηλής οικονομικής επιφάνειας με ενδιαφέρον κυρίως να αξιοποιήσουν τα ακίνητα για ενοικίαση ή για εγκατάσταση κατά τη διάρκεια των διακοπών.

Συμπεράσματα-Συζήτηση

Επαγγελματίες, δικηγόροι, μεσίτες, συμβολαιογράφοι, και εξειδικευμένες

εταιρείες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην αγορά των «Golden Visa», ενώ επιμελητήρια, προξενεία, πρεσβείες δραστηριοποιούνται επικουρικά. Στη σφαίρα του δημόσιου συστήματος, το Enterprise Greece, το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής και η Αποκεντρωμένη Διοίκηση του Υπουργείου Εσωτερικών αποτελούν τους φορείς κλειδιά. Σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2019, η αγορά βρισκόταν υπό διαρκή αναδιοργάνωση και ανάπτυξη καθώς έμπαινε σε μια φάση ωρίμανσης με τις σχέσεις μεταξύ των φορέων να κινούνται στην κατεύθυνση μιας win-win συνθήκης χωρίς αυτό να αποκλείει ανταγωνισμούς και ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας. Η άνθηση του προγράμματος είχε θετικές συνέπειες στην οικονομία, καθώς τα κρατικά έσοδα από την άμεση και έμμεση φορολογία κρίνονται σημαντικά. Εκτός του κράτους και οι εξειδικευμένες εταιρείες και οι επαγγελματίες που είδαν τη δραστηριότητά τους να αυξάνεται σημαντικά, βρίσκονται ανάμεσα στους κερδισμένους. Βασικό συμπέρασμα αποτελεί επίσης το γεγονός πως οι εταιρείες αξιοποίησης ακινήτων γίνονται ρυθμιστές της αγοράς και η όλο κλιμακούμενη αύξηση του φαινομένου θα τις οδηγήσει να παίζουν κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση των αξιών των ακινήτων. Τέλος, η άνθηση της πολιτικής αυτής σε συνδυασμό με τη βραχυχρόνια μίσθωση οδήγησε σε σημαντική αναπαλαίωση/ανακαίνιση του σχετικά παλιού οικιστικού αποθέματος.

Ταυτόχρονα όμως, η άνθηση αυτή δημιούργησε και σημαντικές επιπτώσεις με έντονο χωρο-κοινωνικό πρόσημο καθώς σε συνδυασμό με την εκρηκτική αύξηση του τουριστικού ενδιαφέροντος (π.χ., Αθήνα ως προορισμός city break και μεγέθυνση της βραχυχρόνιας μίσθωσης) και της οικονομικής κρίσης που είχε δημιουργήσει «ευκαιρίες» στην κτηματαγορά για δημιουργία υπεραξίας, όχι μόνο

μειώθηκε το διαθέσιμο οικιστικό απόθεμα για μακροχρόνια μίσθωση αλλά οι τιμές των ενοικίων αυξήθηκαν δραματικά. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Χατζημιχάλης, από το 2015 παρατηρήθηκε αυτό που ο Νιλ Σμιθ αποκαλεί το «χάσμα της γαιοπροσόδου», δηλαδή «ενώ το οικονομικό κέρδος από τη γαιοπρόσοδο μειωνόταν ή παρέμενε στάσιμο, οι οικονομικές προοπτικές ανάκαμψης διευρύνονταν, δημιουργώντας κίνητρο για επενδύσεις real estate» (2019). Άμεσο αποτέλεσμα αυτών ήταν οι εξώσεις και ο εκτοπισμός κατοίκων από περιοχές, ειδικότερα του κέντρου της Αθήνας αλλά και σε άλλες περιοχές σε βόρεια και νότια προάστια καθώς προκλήθηκαν σημαντικές ανατιμήσεις στην αγορά κατοικίας.

Παρατηρείται, ακόμα, η τάση δημιουργίας ζωνών αποκλειστικής χρήσης (mono-functional areas) καθώς μετά τον εκτοπισμό κατοίκων, τουρίστες και επενδυτές απολαμβάνουν τα εγγενή πλεονεκτήματα περιοχών και γειτονιών αντλώντας υπεραξία, δηλαδή απολαμβάνουν ένα είδος μονοπωλιακής αστικής γαιοπροσόδου (Harvey, 2002). Η παραπάνω διαδικασία η οποία συνδέεται και με την ευκολία μετανάστευσης του κεφαλαίου (Harvey) (capital's migration) θα μπορούσε να παραλληλιστεί με μια διαδικασία βίαιης εξαγωγής πόρων/γαιοπροσόδου (extractivism). Άλλωστε, η συσσώρευση πόρων καθώς και η κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι εγγενώς απαραίτητες στον καπιταλισμό προκειμένου να αποσπάται αξία. Κεντρικό συμπέρασμα της εργασίας αποτελεί η εντεινόμενη αναδιάρθρωση καθώς αυτή όχι μόνο «αλλάζει χέρια-ιδιοκτησιακό καθεστώς» αλλά και χρήση, προσανατολισμένη όλο και περισσότερο σε επενδυτικούς σκοπούς, καθιστώντας το δικαίωμα στην πόλη και στην αξιοπρεπή στέγη υπό αμφισβήτηση. Η αναδιάρθρωση αυτή όχι μόνο όξυνε τις κοινωνικές ανισό-

τητες μεταξύ ντόπιων κατοίκων/ενοικιαστών και πλούσιων μεταναστών-επενδυτών αλλά επέτεινε και τη στεγαστική επισφάλεια για μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού που είδε το διαθέσιμο εισόδημά του να μειώνεται μέσω της αύξησης του ενοικίου.

Η εργασία αναδεικνύει ακόμα την έλλειψη διαθέσιμων και ομογενοποιημένων στατιστικών από τους αρμόδιους φορείς (π.χ., τον αριθμό και το είδος της ακίνητης περιουσίας όπως διαμερίσματα, μονοκατοικίες, αγροτεμάχια, επαγγελματικοί χώροι, οικόπεδα που συνδέονται με κάθε άδεια διαμονής κατά μέσο όρο, στοιχεία για το φύλο/ηλικία/οικονομικό-κοινωνικό-μορφωτικό επίπεδο των επενδυτών και στοιχεία για τη γεωγραφική κατανομή των ακινήτων που έχουν αγοραστεί και έχουν χρησιμοποιηθεί σε αιτήσεις για «Golden Visa»). Ακόμα, ανάμεσα στα ευρήματα της εργασίας σχετικά με την υλοποίηση της πολιτικής αυτής, βρίσκονται η πολυδιάσπαση αρμοδιοτήτων μεταξύ των Υπουργείων, η υποστελέχωση της Αποκεντρωμένης Διοίκησης και τα φαινόμενα διαφθοράς.

Συμπερασματικά, παρά τις συστάσεις των ευρωπαϊκών θεσμών και τη διαμορφούμενη κοινωνική πραγματικότητα με τα ενοίκια και τη στέγαση, η απουσία ενός κρατικού μηχανισμού ελέγχου και αξιολόγησης του προγράμματος «Golden Visa» είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την απουσία μιας δικλίδας ασφαλείας για όλες εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που πλήττονται. Ταυτόχρονα η ανάγκη επίτευξης συγκεκριμένων οικονομικών στόχων στη μετα-μνημονιακή πραγματικότητα (π.χ., πρωτογενή πλεονάσματα, ποσοστό ανάπτυξης κ.λπ.) ενίσχυσε τα αφηγήματα για «ανάπτυξη εδώ και τώρα με οποιοδήποτε κόστος» σε μια λογική επικράτησης της βραχυχρόνιας ωφέλειας χωρίς να αποτιμάται το μακροχρόνιο κόστος. Μάλιστα, η εξάρτηση του προγράμματος από μία εθνι-

κότητα (Κινέζοι η συντριπτική πλειονότητα των επενδυτών) καθώς και η εξάρτηση οικονομικών κλάδων (π.χ., κτηματομεσιτικός και κατασκευαστικός) από το πρόγραμμα, ανέδειξε το πόσο επιρρεπής μπορεί να είναι η επιτυχία του προγράμματος σε εξωγενείς παράγοντες.

Επίλογος

Οι πολιτικές «Golden Visa» όχι μόνο επηρεάζουν και διαμορφώνουν αλλά επηρεάζονται και διαμορφώνονται από τη συσχέτισή τους με τις διαφορετικές κλίμακες, από το τοπικό μέχρι και το παγκόσμιο εμπλουτίζοντας το διάλογο για τη σχέση του τόπου με το χώρο (place-space). Ο χώρος είναι διαρκώς «υπό διαμόρφωση/κατασκευή» και πρέπει να μελετάται πάντα σχεσιακά ως το προϊόν των ροών, πρακτικών, συνδέσεων και αλληλοσυσχετίσεων, όπως χαρακτηριστικά υποστήριζε η Massey (2005, 2007). Αν και η πανδημία διέκοψε απότομα την εξέλιξη των «Golden Visa», είναι περισσότερο από αναγκαίο να πραγματοποιηθούν και άλλες εφαρμοσμένες έρευνες για την άντληση σχετικών ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων. Συνεπώς, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάζουν στις αλλαγές που επέρχονται στις γειτονιές και στην επιρροή αυτών των προγραμμάτων στην κοινωνική συνοχή, τις διαφορετικές ταυτότητες που συγκροτούν και συγκροτούνται στον τόπο και τις μεταξύ τους συγκρούσεις καθώς και πώς αλλάζουν η έννοια/αίσθηση της κοινότητας και οι τοπικές οικονομίες.

Η εργασία αποτολμά να αποτελέσει μια στιγμή ρήξης με το κυρίαρχο αφήγημα αναδεικνύοντας γλαφυρά ερωτήματα όπως: ποιος/α έχει δικαίωμα στη μετακίνηση, πώς αλλάζουν οι γειτονιές και οι πόλεις από τέτοιες πολιτικές, και πώς αναδιαπραγματεύεται και ανακατασκευάζεται το δικαίωμα

στην πόλη (Harvey, 2008· Lefebvre, 1968) και το ανήκειν στην κοινότητα. Με αυτόν τον τρόπο, αναγνωρίζεται πως «ο χώρος δεν είναι κάτι έξω από την κοινωνία, [...] αλλά ότι ο χώρος παράγεται από την κοινωνία, εμπεριέχει τις και εμπεριέχεται στις κοινωνικές σχέσεις και για αυτό είναι βαθύτατα πολιτικός» (Χατζημιχάλης και Βαΐου, 2012: 11). Καθώς η δύναμη των ραντιέρηδων έχει αυξηθεί σημαντικά παγκοσμίως και με αυτόν τον τρόπο μπορούν και αποκτούν όλο και μεγαλύτερη υπεραξία από την κατοχή της γης ή άλλων αγαθών (Harvey, 2010β), το βασικό ερώτημα αν και ρητορικό παραμένει: είναι το δικαίωμα στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στο κέρδος ισχυρότερο από το δικαίωμα στην πόλη και το δικαίωμα στη στέγη;

Σημειώσεις

1. Μπορείτε να διαβάσετε τη διπλωματική εργασία που κατατέθηκε στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο τον Απρίλη 2020 στον παρακάτω σύνδεσμο: <http://estia.hua.gr/browse.html?p.id=23136>

2. Δείτε το έργο των Surak, 2016, Dzankic, 2012, 2015, 2018, Dzankic et al, 2018, Van Den Brink, 2017, Scherrer και Thirion, 2018, Shachar, 2009, 2016, 2017.

3. Η ανοδική πορεία του προγράμματος ανακόπηκε βιαίως με την εμφάνιση της πανδημίας (COVID-19) λόγω της οποίας τέθηκαν περιορισμοί στις παγκόσμιες μετακινήσεις. Σύμφωνα με τις προβλέψεις των ειδικών, ωστόσο, με την επιστροφή στην προγενέστερη «κανονικότητα», το πρόγραμμα θα επανακάμψει κερδίζοντας ξανά το επενδυτικό ενδιαφέρον.

4. Δεδομένα μέχρι 30.11.2019.

Βιβλιογραφία

Χατζημιχάλης, Κ. (2019). Ποιος τελικά ευθύνεται για τον εκτοπισμό των κατοίκων;, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 15 Σεπτεμβρίου [online]. Διαθέσιμο: [katoikon. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.](https://www.efsyn.gr/nisides/210774_poiος-telika-eythynetai-gia-ton-ektopismo-ton-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Χατζημιχάλης, Κ. και Βαΐου, Ντ., (2012). *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*. Αθήνα: Εκδόσεις νήσος/Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.

Aneesh, A. και Wolover, D. J. (2017). Citizenship and inequality in a global age. *Sociology Compass*, 11:5, σ. 1-9.

Arendt, H. (2004). *The origins of Totalitarianism*. Νέα Υόρκη: Schocken Books.

Barbulescu, R. (2018). Global Mobility Corridors for the Ultra-Rich. The Neoliberal Transformation of Citizenship. Στο R. Bauböck (επιμ.) *Debating Transformations of National Citizenship*, IMISCOE Research Series, Springer Open.

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Κέμπριτζ: Polity.

Castles, S. (2007). Twenty-first-century migration as a challenge to sociology. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33:3, σ. 351-371.

Dzankic, J. (2012). The pros and cons of ius pecuniae: investor citizenship in comparative perspective. European University Institute Working Papers, *Robert Schuman Centre for Advanced Studies EUDO Citizenship Observatory*, RSCAS 2012/14 [online]. Διαθέσιμο: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/21476>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.

Dzankic, J. (2015). Investment-based citizenship and residence programmes in the EU. European University Institute Working Papers, *Robert Schuman Centre for Advanced Studies EUDO Citizenship Observatory*, RSCAS 2015/08 [online]. Διαθέσιμο: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/34484/RSCAS_2015_08.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.

Dzankic, J. (2018). Immigrant investor programmes in the European Union (EU). *Journal of Contemporary European Studies*, 26:1, σ. 64-80.

Dzankic, J., Psaila, E., Leigh, V. και Rojo A. G. (2018). 'Factual analysis of Member States Investors' Schemes granting citizenship or residence to third-country nationals investing

- in the said Member State Study Overview', Milieu Law & Policy Consulting, *JUST/2016/RCIT/FW/RIGH/0152 (2017/06)*. Διαθέσιμο: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/deliverable_d_final_30.10.18.pdf. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Economist, (2018). Selling citizenship is big business—and controversial, 29th September [online]. Διαθέσιμο: <https://www.economist.com/international/2018/09/29/selling-citizenship-is-big-business-and-controversial>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- European Economic and Social Committee (2019) 'Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Investor Citizenship and Residence Schemes in the European Union', SOC/618. Διαθέσιμο: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/investor-citizenship-and-residence-schemes-european-union>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Harvey, D. (2002). The Art of Rent: Globalization, Monopoly and the Commodification of Culture. Διαθέσιμο: http://geographie.ens.fr/IMG/file/proprietes_resistance/Harvey%20art%20of%20rent.pdf. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, σ. 23-40.
- Harvey, D. (2010a). The Enigma of Capital and the Crisis this Time. *American Sociological Association Meetings in Atlanta*, 16 Αυγούστου [online]. Διαθέσιμο: <http://davidharvey.org/2010/08/the-enigma-of-capital-and-the-crisis-this-time/>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Harvey, D. (2010β). *The enigma of Capital*. Λονδίνο: Profile Books
- Johnston, L. M. (2013). A Passport at Any Price? Citizenship by Investment Through the Prism of Institutional Corruption. *Edmond J. Safra Working Papers*, 22. Διαθέσιμο: <https://srn.com/abstract=2324101>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Joppke, C. (2010). The Inevitable Lightening of Citizenship. *European Journal of Sociology*, 51:01, σ. 9-32.
- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit a la Ville*, 2η έκδοση. Παρίσι: Anthropos
- Massey, D. (2005). *For space*. Λονδίνο: SAGE Publications Ltd.
- Massey, D. (2007). *World City*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Mavelli, L. (2018). Citizenship for sale and the neoliberal political economy of belonging. *International Studies Quarterly*, 62:3, σ. 482-493.
- Ong, A. (2005). (Re)Articulations of Citizenship. *Journal of Political Science and Politics*, 38:4, σ. 697-699.
- Owen, D. (2018). Trading Citizenship, Human Capital and the European Union. Στο R. Bauböck (επιμ.) *Debating Transformations of National Citizenship*, IMISCOE Research Series, Springer Open.
- Parker, O. (2017). Commercializing Citizenship in Crisis EU: The Case of Immigrant Investor Programmes. *Journal of Common Market Studies*, 55:2, σ. 332-348.
- Scherrer, A. και Thirion, E. (2018). Citizenship by Investment (CBI) and Residency by Investment (RBI) schemes in the EU. *Study of European Parliamentary Research Service* [online]. Διαθέσιμο: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/627128/EPRS_STU\(2018\)627128_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/627128/EPRS_STU(2018)627128_EN.pdf). Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Shachar, A. (2009). *The birthright lottery, Citizenship and Global Inequality*, Μασσαχουσέτη: Harvard University Press.
- Shachar, A. (2016). Selecting by Merit, the Brave New World of Stratified Mobility. Στο Sarah Fine και Lea Yri (επιμ.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Membership*, Oxford University, Press USA.
- Shachar, A. (2017). Citizenship for sale?. Στο Shachar A. κ.ά., *The Oxford Handbook of Citizenship*, Oxford Handbooks Online. Διαθέσιμο: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198805854.001.0001/oxfordhb-9780198805854-e-34?print=pdf>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Shachar, A. και Hirschl, R. (2014). On Citizenship, States, and Markets. *Journal of Political Philosophy*, 22:2, σ. 231-257.
- Spiro, P. J. (2018). Cash-for-Passports and the End of Citizenship. Στο R. Bauböck (επιμ.) *Debating Transformations of National Citizenship*, IMISCOE Research Series, Springer Open.
- Surak, K. (2016). Global Citizenship 2.0, The Growth of Citizenship by Investment Programs, IMC-RP 2016/3. Διαθέσιμο: <https://investmentmigration.org/download/global-citizenship-2-0-growth-citizenship-investment-programs/>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.
- Tanasoca, A. (2016). Citizenship for Sale Neomedieval, not Just Neoliberal?. *European Journal of Sociology*, 57:1, σ. 169-195.
- Van Den Brink, M. (2017). Investment Residence and the Concept of Residence in EU Law Interactions, Tensions, and Opportunities. *Investment Migration Working Papers*. Διαθέσιμο: <https://investmentmigration.org/download/investment-residence-concept-residence-eu-law-interactions-tensions-opportunities/>. Προσπελάστηκε: 27/12/2019.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ¹

Ειρήνη Βαλληνδρά²

Η αποδόμηση του χάρτη και των πρακτικών χαρτογράφησης, μέσα από την κριτική θεωρία, μπορεί να προσφέρει πολύτιμες αναθεωρήσεις που να εξοπλίσουν την εκπαιδευτική διαδικασία –στο πλαίσιο μιας κριτικής παιδαγωγικής προσέγγισης– με αξιολογικά εργαλεία μάθησης. Προϋπόθεση της χρήσης χαρτών ως ενεργών εργαλείων κατασκευής της γνώσης στην εκπαίδευση είναι η κατανόησή τους ως πολιτισμικές κατασκευές που έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν τις αντιλήψεις για το χώρο και η ανάλυσή τους ως «διαδικασίες» που βρίσκονται υπό συνεχή δημιουργία. Για να γίνουν κατανοητές οι πολλαπλές πτυχές της χαρτογραφικής αναπαράστασης είναι αναγκαία η εξοικείωση με τη διαδικασία της χαρτογράφησης. Οι κοινωνικές πρακτικές χαρτογράφησης οδηγούν το υποκείμενο από την «ανάγνωση» στην «επανεφεύρεση» του κόσμου, καθώς η εξάσκησή τους ενεργοποιεί το χώρο, μεταδίδοντας νέες ιδέες και οπτικές γι' αυτόν. Έτσι οι πρακτικές αυτές μπορούν να ενδυναμώσουν το παιδί στην εκπαιδευτική διαδικασία, ανάγοντάς το από αποδέκτη σε παραγωγό της γνώσης, μέσα από διαδικασίες παρατήρησης-ανάλυσης-αποτύπωσης των χωρο-κοινωνικών γεγονότων και ενσωμάτωσης των εμπειριών του στη σχολική διδασκαλία. Στην έρευνα πεδίου, οι χάρτες των παιδιών αναδεικνύουν την ικανότητά τους να χαρτογραφούν τα βιώματά τους, κατασκευάζοντας χωρο-χρονικές αφηγήσεις που δημιουργούν γόνιμο διάλογο με τις θεωρήσεις της κριτικής χαρτογραφίας.

Η ανάγνωση του κόσμου μέσα από το χάρτη

Η κριτική θεωρία διερευνά τις κοινωνικές διαδικασίες με τις οποίες κατασκευάζονται οι χάρτες και αποκαλύπτει πώς τα χαρτογραφικά γεγονότα αποτυπώνονται με μια συγκεκριμένη πολιτισμική οπτική. Υποστηρίζει ότι οι χάρτες δεν είναι «ένα διαφανές άνοιγμα στον κόσμο», αλλά είναι «ένας ιδιαίτερος ανθρώπινος τρόπος να κοιτάζουμε τον κόσμο» (Harley, 1989). Καταδεικνύει επίσης τη δύναμη του χάρτη να επιβάλλει μια ηγεμονική άποψη του κόσμου που σχετίζεται με μηχανισμούς διακυβέρνησης και ελέγχου (Crampton, 2001), αλλά και το γεγονός ότι η δύναμη αυτή αποκτά όλο και περισσότερη επιστημονική ισχύ με την εξέλιξη της χαρτογραφίας. Στο πλαίσιο της κριτικής σκέψης υλοποιούνται διάφορες πειραματικές αναπαραστάσεις του χώρου από τα μέσα του 20ού αιώνα, από κινήματα του δυτικού κόσμου που αντιδρούν στην επίσημη χαρτογραφική παράδοση. Παράγουν χάρτες σε μια προσπάθεια ανάδειξης των κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων του χώρου και επιχειρούν να αποτυπώσουν την εμπειρία

1. Το κείμενο βασίζεται σε διπλωματική εργασία του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Πολεοδομία και Χωροταξία», του ΕΜΠ. Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα, Φεβρουάριος 2021

2. email: eirini.vallindra@gmail.com

του. Στόχος είναι να αποδομήσουν την ιδέα της αντικειμενικότητας του χάρτη, αποκαλύπτοντας τα δομικά χαρακτηριστικά του –τις ενδεχόμενες παραλείψεις, υπερβολές και σφάλματα– και να προβληματίσουν ως προς το είδος των γνώσεων που παράγονται από τη χαρτογράφηση, ως πρακτική που εντάσσεται σε ένα πολιτικό πεδίο αποφάσεων και λειτουργιών. Στο πλαίσιο αυτό δίνονται διάφορες ερμηνείες για το χάρτη. Ερμηνεύεται ως ενεργό εργαλείο κατασκευής της γνώσης και παραγωγής χώρου (Crampton και Krygier, 2006), ή ακόμα ως ταυτόχρονα αναπαράσταση και πρακτική, λόγω του ότι κάθε αλληλεπίδραση μαζί του παράγει νέα νοήματα και ιδέες για τον κόσμο. Και έτσι το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στην εξέταση των πρακτικών της χαρτογράφησης – δηλαδή περνάει από το «πώς είναι οι χάρτες» στο «πώς γίνονται οι χάρτες» (Kitchin και Dodge, 2007).

Ο προβληματισμός σε σχέση με τη χαρτογραφία και τα παιδιά είναι αρκετά πρόσφατος. Ένα πλήθος ερευνών μελετά και τεκμηριώνει τη σημασία της χρήσης της γραφικής γλώσσας στην ανάπτυξη και των παιδιών εν γένει, αλλά και τη συμβολή της στην αντίληψη του χώρου. Τα παιδιά αποκτούν γεωγραφικές δεξιότητες κυρίως μέσα από το βίωμα, μέσω του παιχνιδιού και δευτερευόντως μέσω των αναπαραστάσεων. Καθώς μεγαλώνουν, η χωρική τους αντίληψη επεκτείνεται σε αναλογία με τις εμπειρίες τους και αρχίζουν σιγά-σιγά να αποκτούν ένα λεξιλόγιο χωρικής σκέψης και επικοινωνίας. Εξερευνώντας τον χώρο καλλιεργούν δεξιότητες αντίληψης, αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τη διάταξη του περιβάλλοντός τους και να δημιουργούν χωρικές συσχετίσεις, αναπτύσσοντας παράλληλα τους νοητικούς τους χάρτες. Με αυτό τον τρόπο η χαρτογράφηση γίνεται μια φυσική διαδικασία γι' αυτά. Μάλιστα οι νοητικοί τους χάρτες δείχνουν ότι, ήδη

από τα πρώτα σχολικά τους χρόνια, είναι σε θέση να σχηματίζουν ιδέες και απόψεις για τον κόσμο (Wiegand, 2006). Οι έρευνες δείχνουν επίσης ότι τα παιδιά της προσχολικής και της πρώτης σχολικής περιόδου αναγνωρίζουν τους χάρτες ως χωρικές αναπαραστάσεις και τη χρησιμότητά τους και αλληλεπιδρούν ουσιαστικά μαζί τους ενεργοποιώντας διαδικασίες οπτικής αναζήτησης και προσανατολισμού (Nordstrom, 2003). Είναι επίσης σε θέση να διαβάζουν και να συγκεντρώνουν πληροφορίες από απλούς χάρτες και να προσδιορίζουν το είδος της πληροφορίας που αυτοί περιέχουν. Κατανοούν ότι οι εικόνες και τα σύμβολα είναι μεταφορές γεγονότων που αφορούν τον πραγματικό κόσμο, ωστόσο δεν έχουν την εμπειρία να ερμηνεύσουν πάντοτε σωστά τις μεταφορές αυτές. Σε ό,τι αφορά το είδος του χάρτη, φαίνεται ότι για τα παιδιά είναι πιο εύληπτοι οι εικονογραφικοί από τους αφαιρετικούς χάρτες (Catling, 2018). Σημαντικά στοιχεία για την ανάγνωση του χάρτη είναι το σχήμα για την κατανόηση των συμβόλων και το χρώμα για την κατανόηση των περιοχών ενός χάρτη. Αυτό που δυσκολεύει περισσότερο τα παιδιά είναι η κλίμακα, γιατί δεν είναι ακόμα εξοικειωμένα με τις αποστάσεις, τις αναλογίες και τις μετρήσεις στον πραγματικό κόσμο.

Η έρευνα έχει επικεντρωθεί, τα τελευταία 20 χρόνια, στις νοητικές αναπαραστάσεις των παιδιών, που απεικονίζουν μια προσωπική άποψη του χωρικού τους περιβάλλοντος. Στα χαρτογραφικά τους σκίτσα φαίνεται η ικανότητά τους να αναπαριστούν γραφικά την εμπειρία τους, ενώ διακρίνεται παράλληλα μια σχέση μεταξύ των ηλικιών των παιδιών και του επιπέδου χωρικής οργάνωσης των χαρτών τους. Αυτό υποδεικνύει την αναπτυξιακή φύση της ικανότητας σχεδίασης χαρτών. Τα μικρότερα παιδιά τείνουν να χρησιμοποιούν εικονογρα-

φικά στοιχεία στους χάρτες τους γιατί είναι πιο ευνόητα σε αυτές τις ηλικίες και συνήθως οι χάρτες τους έχουν επίκεντρο το σπίτι τους. Χαρτογραφούν με τον τρόπο που αρχίζουν να ζωγραφίζουν, καθώς οι χάρτες και τα σχέδια είναι αναπαραστάσεις πραγμάτων που έχουν συναισθηματική αξία γι' αυτά. Καθώς μεγαλώνουν, οι χάρτες γίνονται όλο και πιο αφαιρετικοί. Η χαρτογράφηση σε νεαρή ηλικία λειτουργεί ως έκφραση της εσωτερικής ανάγκης του παιδιού να οργανώνει, να κατανοεί και να συνδέεται με το άμεσο περιβάλλον και τους οικείους χώρους (Kallet, 1995).

Η εμπειρία του χάρτη διδάσκει στα παιδιά ότι η μάθηση γίνεται μέσω της ανακάλυψης, έτσι ώστε να μην είναι απλώς η αναπαραγωγή μιας πληροφορίας ή μιας ιδέας, αλλά η κατανόησή της μέσω μιας δομημένης νοητικής προσπάθειας. Επίσης, αναπτύσσοντας τη γλώσσα του χώρου, τα παιδιά αναπτύσσουν ταυτόχρονα τις αντιλήψεις τους για το περιβάλλον τους. Εξασκούν την κριτική και αναλυτική σκέψη και είναι σε θέση να αποκωδικοποιούν τα δεδομένα που μεταδίδονται από οπτικά μέσα επικοινωνίας. Ωστόσο για να εκπληρωθεί η αξία τους ως εκπαιδευτικό εργαλείο θα πρέπει τα παιδιά όχι απλώς να διαβάζουν το χάρτη, αλλά να μπορούν να δίνουν ερμηνείες που οδηγούν στην κατανόηση των χωρικών γεγονότων που αναπαριστά. Όμως η πρόοδος στη σχολική χαρτογραφική εκπαίδευση δεν φαίνεται να οδεύει προς αυτή την κατεύθυνση. Ο τρόπος που αναπαράγονται οι χάρτες στη σχολική καθημερινότητα τους καθιστά στις αντιλήψεις των παιδιών, περισσότερο εργαλείο απομνημόνευσης των χωρικών φαινομένων, παρά ερμηνείας τους. Συνήθως χρησιμοποιούνται στην τάξη ως «σκηνικό» στη διδασκαλία συγκεκριμένων μαθημάτων, γεγονός που τους κάνει να μοιάζουν δυσνόητοι και δύσχηρηστοι, ενώ παράλληλα αποτυγχάνουν

να λειτουργήσουν επικουρικά στην εκπλήρωση των μαθησιακών στόχων των μαθημάτων αυτών. Ακόμα, οι περισσότερες από τις εργασίες που περιλαμβάνουν τη χρήση χάρτη στο σχολείο δεν έχουν πρακτική χρησιμότητα στην καθημερινή ζωή των παιδιών.

Η «επανεξέταση» του κόσμου με εργαλείο τη χαρτογράφηση

Η κατανόηση της γλώσσας, της λειτουργίας και των πολλαπλών επιπέδων ανάγνωσης του χάρτη καθιστούν χρήσιμη τη μελέτη και εξοικείωση με την πρακτική της χαρτογράφησης. Ως τέτοια δεν νοείται εδώ μια τεχνική κατάρτιση, όπου η εφαρμογή της προβάλλει την κυρίαρχη γνώση. Αντίθετα νοείται εκείνη που υλοποιείται μέσα σε έναν ορίζοντα άπειρων δυνατοτήτων και περιλαμβάνει δράσεις και μεθοδολογίες που ενισχύουν το έργο της χωρο-κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να μετατρέψει το χάρτη σε ισχυρό μέσο προώθησης της κοινωνικής αλλαγής και με αυτή την ενεργή έννοια η χαρτογράφηση περισσότερο οραματίζεται, παρά αναπαράγει. Προσπαθεί να αποδώσει το χώρο ως σύνθετο και δυναμικό πεδίο κοινωνικών και φυσικών διαδικασιών. Είναι ένα ευφάνταστο, λειτουργικό εργαλείο που επιτρέπει και επηρεάζει την αλλαγή, και μπορεί να μεταδώσει νέες γεωγραφικές ιδέες. Στην κατεύθυνση αυτή, η Ktumar (2015) αναγνωρίζει και διερευνά τρεις τύπους κοινωνικών πρακτικών χαρτογράφησης:

Ο πρώτος τύπος είναι η χαρτογράφηση ως μηχανισμός διαμαρτυρίας και αφορά τη δημιουργία ριζοσπαστικών χαρτών. Έχει σκοπό να αποκαλύψει σχέσεις κρυφής δύναμης και να αναπαραστήσει πολύπλοκα δίκτυα, που αποτελούν τη βάση για συνομιλία και δράση.

Ο δεύτερος τύπος είναι η χαρτογράφηση ως μορφή κοινωνικών δράσεων. Περιλαμβάνει εναλλακτικές χωρικές αφηγήσεις και συλλογικούς περιπάτους και έχει στόχο να εστιάσει στη δημιουργία και στην επικοινωνία των τοπικών γνώσεων, να επανεξετάσει δομές και χαρακτηριστικά του χώρου, μέσα από το πρίσμα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, αλλά και να αναπτύξει προτάσεις για το μετασχηματισμό τους.

Ο τρίτος τύπος περιλαμβάνει την εκπαίδευση της κοινότητας και την τοπική οργάνωση. Λειτουργεί ως μορφή ανταλλαγής πληροφοριών και συμμετοχικής μάθησης μέσα από τη διαδικασία.

Στην παιδική ηλικία, οι διαδικασίες χαρτογράφησης μπορούν να περιλαμβάνουν δραστηριότητες στο σχολείο ή στο δημόσιο χώρο, όπως διαδρομές στην πόλη, ατομικές και συλλογικές χαρτογραφήσεις με στόχο τη μελέτη διαφόρων θεμάτων της καθημερινότητας σε συνδυασμό με τη διδακτική ύλη κ.ά. Σε μικρότερες ηλικίες, οι δράσεις ενδείκνυται να περιλαμβάνουν το παιχνίδι ως βασικό παράγοντα ανακάλυψης του περιβάλλοντος, γιατί με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά οικειοποιούνται ευκολότερα το χώρο. Τέτοιες πρακτικές υλοποιούνται στο πλαίσιο μιας κριτικής παιδαγωγικής του χώρου, όπου καλεί τα παιδιά να συσχετιστούν κριτικά με τον κόσμο, προκειμένου να επενεργήσουν σε αυτόν. Η προσέγγιση αυτή έρχεται ως αντίδοτο σε μια σύγχρονη παιδαγωγική που είναι αχωρική και αποσυνδεδεμένη από την καθημερινότητα των παιδιών (Μίχα, 2017). Οι χαρτογραφικοί πειραματισμοί, σε ένα πρόγραμμα σπουδών προσανατολισμένο στην εξερεύνηση του τόπου, βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν ενσυναισθητικές συνδέσεις με το περιβάλλον, και να μελετήσουν παράλληλα τις πολιτικές, κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις του τόπου. Ενεργοποιούν τον

προβληματισμό για το χώρο, αλλά και τη μετατροπή του προβληματισμού αυτού σε δράσεις που επηρεάζουν και, ίσως, μετασχηματίζουν τους χώρους. Η χαρτογράφηση μετατρέπεται σε εργαλείο έρευνας των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, οπτικοποιώντας τις αφηρημένες έννοιες που διδάσκονται τα παιδιά. Τους δίνει τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσουν την υποκειμενικότητά τους μέσα από τη βιωματική μάθηση, να αντιληφθούν την αξία της συμμετοχής και να κινητοποιηθούν ατομικά και συλλογικά, ως πολίτες και κάτοικοι της πόλης (Δίπλα και Μάρκου 2018). Επιπλέον, επαναπροσδιορίζει τη διαδικασία της σχολικής εκπαίδευσης, συνδέοντας την πνευματική και τη χειρωνακτική εργασία σε μια ενιαία διαδικασία παραγωγής γνώσης και νοήματος, όπου το παιδί μετατρέπεται από αποδέκτη σε παραγωγό της γνώσης.

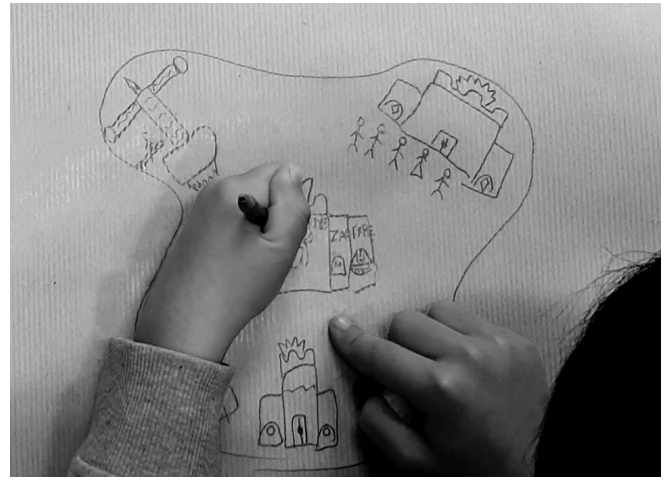
Βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου»

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των παιδικών χαρτογραφικών απεικονίσεων υλοποιήθηκε το βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφησης της γειτονιάς μου», όπου συμμετείχαν 32 παιδιά από το 13ο και το 35ο Δημοτικό σχολείο της Αθήνας. Τα παιδιά κλήθηκαν να δημιουργήσουν χάρτες της γειτονιάς τους, που να αποτυπώνουν την καθημερινή εμπειρία της πόλης. Το εργαστήριο είχε διάρκεια δύο ωρών και χωρίστηκε σε τρία μέρη. Στην αρχή συζητήθηκε η έννοια της γειτονιάς, έπειτα τα παιδιά σχεδίασαν τους χάρτες και τέλος τους παρουσίασαν στην τάξη.

Στην ποικιλία των χαρτών που δημιουργήθηκαν διαφαίνεται πληθώρα επιρροών, τις οποίες μπορούμε να χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες: Πρώτη, τα προσωπικά βιώματα που σχετίζονται με την καθημερινότητα στη

Εικόνα 1: Ο χάρτης της γειτονιάς των Εξαρχείων περιλαμβάνει αεροδρόμιο. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 2: Ο χάρτης της γειτονιάς του Παγκρατίου εμπνέεται από ψηφιακά παιχνίδια. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

γειτονιά, σε άλλη πόλη, χωριό ή χώρα, την εμπειρία συγκεκριμένων γεγονότων που μπορεί να αλλάζουν τη ροή της καθημερινότητας π.χ., εθνικές γιορτές, την πρόσφατη εμπειρία ενός τόπου ή μιας δραστηριότητας εκτός γειτονιάς π.χ., επίσκεψη στο αεροδρόμιο (Εικόνα 1) και την πρόσφατη εμπειρία ενός συγκεκριμένου μέρους της γειτονιάς π.χ., επίσκεψη στο αστυνομικό τμήμα. Δεύτερη, οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις με τις οποίες έρχονται σε επαφή είτε μέσω του σχολείου, είτε μέσω των δραστηριοτήτων τους ή μέσα από τον ψηφιακό κόσμο (Εικόνα 2). Τρίτη, οι συνθήκες του παρόντος, όπως η διάθεση, εξωγενείς παράγοντες της στιγμής –π.χ., καιρικά φαινόμενα– ή γεγονότα που εκτυλίσσονται κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου μεταξύ των παιδιών. Βασικό στοιχείο που φαίνεται να ενυπάρχει σε όλες τις χαρτογραφικές απεικονίσεις, και να συνδιαμορφώνει τους συνδυασμούς και τις δυναμικές των παραπάνω επιρροών είναι το φανταστικό. Η φαντασία των παιδιών εμπλουτίζει τους χάρτες τους, στην προσπάθειά τους να συνδέσουν τα πραγματικά γεγονότα, δημιουργώντας μια χαρτογραφική αφήγηση που κι-

νείται συνεχώς ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό.

Στους χάρτες των παιδιών διακρίνονται ορισμένα σημεία που έχουν ενδιαφέρουσες συγκλίσεις με τις οπτικές της κριτικής χαρτογραφίας. Οι χάρτες τους περιγράφουν κυρίως τα χωρικά τους βιώματα. Αποτυπώνουν εικόνες, μυρωδιές, ήχους που αποδίδονται με υφές, χρώματα και υλικά (Εικόνα 3), φανερώνοντας τον πολυαισθητηριακό χαρακτήρα που έχει το βίωμά τους στο χώρο. Στις απεικονίσεις τους γίνεται ενίοτε αισθητή η επιρροή των χαρτογραφικών αναπαραστάσεων της σχολικής εκπαίδευσης, γεγονός που εντείνει την άποψη ότι οι σχολικοί επιτοίχιοι χάρτες και άτλαντες δημιουργούν πρότυπα αναπαραστάσεων που εντυπώνονται σταδιακά στις συνειδήσεις τους ως αντικειμενικές και αλάνθαστες. Στο βιωματικό εργαστήρι τα παιδιά γίνονται για λίγο παραγωγό της γνώσης, καθώς καλούνται να αποτυπώσουν δικές τους αντιλήψεις και ιδέες, συνθέτοντας τις εμπειρίες και τις γνώσεις τους, μέσα από μια γρήγορη ανασκόπηση της «γειτονιάς» τους. Οι χαρτογραφικές απεικονίσεις τους φανερώνουν επίσης ότι τα παιδιά δεν

διαχωρίζουν με ευκρίνεια την έννοια του χάρτη από αυτήν της ζωγραφιάς, καθότι οι δύο δραστηριότητες έχουν παρόμοια λειτουργία για εκείνα, αυτή της κατανόησης και νοηματοδότησης του περιβάλλοντός τους και όχι απλώς της αναπαράστασής του. Αντιλαμβάνονται το χάρτη ως μια δυναμική διαδικασία. Καθώς αφηγούνται την ιστορία του, προσθέτουν και αφαιρούν συνεχώς στοιχεία, αναπροσαρμόζοντας την εικόνα στα γεγονότα που περιγράφουν και εντάσσοντας παράλληλα το στοιχείο του χρόνου. Δημιουργούν, θα λέγαμε, χωροχρονικές αφηγήσεις (Εικόνα 4). Η έκδηλη διάσταση του χρόνου και ο χαρακτήρας των χαρτών τους που ξεδιπλώνεται συνομιλούν εποικοδομητικά και εμπλουτίζουν την κριτική θεωρία της χαρτογραφίας.

Συνοψίζοντας, η παιδαγωγική αξία της χαρτογράφησης βρίσκεται στην ανάδειξη των πολλαπλών πτυχών του χώρου και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, που βοηθάει τα παιδιά να δημιουργούν συνδέσεις με τον κοινωνικό τους περίγυρο και να διαμορφώνουν την ταυτότητά τους μέσα από αυτόν. Η εξάσκηση της χαρτογρά-

Εικόνα 3: Ο χάρτης αναπαριστά τη γειτονιά των Εξαρχείων χιονισμένη. Βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 4: Χάρτες που αποτυπώνουν χωροχρονικές εξιστορήσεις της καθημερινότητας των παιδιών. Βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

φησης ενισχύει επίσης την πρακτική της κριτικής παιδαγωγικής σκέψης, ενδυναμώνοντας την πολιτική και κοινωνική συνείδηση των παιδιών. Μέσα από την παρατήρηση και καταγραφή του περιβάλλοντός τους, τα παιδιά αποκτούν μια βαθύτερη εμπλοκή με αυτό, επιτυγχάνοντας μια ουσιαστική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η εμπλοκή τους καθίσταται κρίσιμη και αναγκαία για την εκπλήρωση της ιδιότητάς τους ως κοινωνικά όντα και σε αυτή την περίπτωση ο χάρτης μετατρέπεται από μια αναπαράσταση σε έναν ενεργό παράγοντα κατασκευής γνώσης, χειραφέτησης και δύναμης και γιατί όχι και σε ένα μέσο προώθησης της κοινωνικής αλλαγής.

Βιβλιογραφία

- Δίπλα, Α. και Μάρκου, Μ. (2018). Η πόλη των μικρών παιδιών. Στο Κ. Τσουκαλά, Δ. Γερμανός, (επιμ.), *Χώροι για το παιδί ή χώροι του παιδιού; Όταν η συνθήκη αγωγής και εκπαίδευσης τέμνεται με την καθημερινότητα της πόλης*, σ. 896-916. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μίχα, Ε. (2017). Συνομιλώντας με τα παιδιά “Για το χώρο”: Η συμβολή του έργου της Doreen Massey στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Γεωγραφίες*, 29, άνοιξη, σ. 45-48.
- Catling, S. (2018). To know maps: Primary school children and contextualised map learning. Στο *Boletim Paulista de Geografia* 99, σ. 268-290.
- Crampton, J. (2001). Maps as social constructions: power, communication and visualization. *Progress in Human Geography*, 25(2), σ. 235-252.
- Crampton, J. και Krygier, J. (2006). *An Introduction to Critical Cartography*. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 4(1), σ. 11-33.
- Harley, J. B. (1989). Deconstructing the Map. *Cartographica* 26(2), σ. 1-20.
- Kallet, T. (1995). Homo Cartographicus. Στο T. Kallet (επιμ.), *Few adults crawl: Thoughts on young children's learning*. Grand Forks, ND: University of North Dakota Press.
- Kitchin, R. και Dodge, M. (2007). ‘Rethinking maps’. *Progress in Human Geography*, 31(3), σ. 331-344.
- Krupar, S. (2015). Map Power and Map Methodologies for Social Justice. *Georgetown Journal of International Affairs* 16.2, σ. 91-101.
- Nordstrom, M. (2003). Children and open spaces in the city: accessibility, use and influence – phase two of the project.
- Wiegand, P. (2006). *Learning and Teaching with Maps*. Abingdon: Routledge.